

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
MİLLÎ FOLKLOR ARAŞTIRMA DAİRESİ YAYINLARI : 40
SEMİNER, KONGRE BİLDİRİLERİ DİZİSİ : 11

II. MİLLETLERARASI TÜRK FOLKLOR KONGRESİ BİLDİRİLERİ

IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar

G.Ü. BASIN - YAYIN YÜKSEKOKULU — BASİMEVİ
ANKARA — 1982

BEKTAŞI MENÂKİBNÂMELERİNDE TENASÜH
(RÉINCARNATION - MÉTEMPSYCOSE)
İNANCI

Ahmet Yaşar OCAK

(Türkiye)

Genel ve kaba bir tarifle, öldükten sonra insan ruhunun bir başka kalıba intikal suretiyle varlığını sürdürmesi şeklinde ifade edilebilecek olan *tenasüh* (réincarnation yahut métempsy-cose) inancı, eski dünyanın çeşitli yerlerinde değişik biçim ve anlayışlarda görülmüş çok eski bir telakkidir.⁽¹⁾ Fakat, insan ruhunun insana, hayvana, yahut bitkiye veya cansız bir varlığa intikali gibi muhtelif şekiller alan bu inancın, en hakim olduğu ve en fazla işlenip geliştirildiği dinler, eski Hint dinleri, bu arada özellikle Budizm olmuştur.⁽²⁾ Hatta bu inancın menşei-nin, Budizm'den de çok eski, arkaik Hint dinleri olduğu, Budizm'in bunları kendi bünyesine alarak doktrininin temeli yaptığı ileri sürülmektedir.⁽³⁾

Yahudilik ve Hristiyanlık gibi büyük monoteist dinlerce reddedilen tenasüh inancının, İslâmiyet'te de yeri olmamasına rağmen, İslâm tarihinde çeşitli heterodoks mezhep ve tarikat-larda geniş çapta ele alındığı görülmektedir. Bunlardan biri de Bektaşilik'tir. Burada, günümüze kadar gelebilen bazı Bektaşî menâkıbnâmelerinde tenasüh inancı ile ilgili değişik telakkiler, örnekleriyle gösterilmeye ve tahlilleri yapılmaya çalışılacaktır.

(1) Bk. «Métempsy-cose», Dictionnaire des Symboles, Paris 1974, 5. bs., III/213. Bu konuda dinler tarihiyle ilgili eserlerde çeşitli bilgiler mevcut olduğu gibi, bazı müstakil eserler de yazılmıştır. Bunlar arasında meselâ şu esere bakılabilir : Joseph Head - S.L. Cranston, Reincarnation, London 1962.

(2) Bk. André Bareau, Les Religions de l'Inde III, Paris 1966, p. 15.

(3) A.g.e., aynı yerde.

Hali hazırda bilinen, bir ikisi matbu olan yedi adet Bektaşî menâkıbnâmesinin beşinde, söz konusu inancı kuvvetle aksettiren pasajlara rastlanmaktadır. Aşağıda sırası geldikçe isimleri anılacak olan bu menâkıbnâmelerin hemen hepsinin büyük bir ihtimalle, XV. yüzyılın ilk üç çeyreği içinde yazılmış bulundukları, muhtevalarından ve dil özelliklerinden aşağı yukarı tesbit edilebilmekle beraber, elindeki nüshalar daha geç tarihlerde istinsah edilmişlerdir. Ancak, ihtiva ettikleri bilgiler XIII. yüzyıla kadar inmekte ve dolayısıyla devirlerinin çeşitli inanç ve telakkilerini yansıtmaktadırlar. Şüphesiz bu eserlerde izlerini bulduğumuz inançlar, bunlara inanan toplulukların sahip oldukları inançların tamamı değil, belki, genel bir tabirle heterodoks denilen bu topluluklarda mühim bir yeri olanlardan sadece bir kısmıdır. İşte burada ele alınacak olan tenasüh inancı da bunlardan biridir. Şimdi, bahsi geçen menâkıbnâmelerde bu konuyla ilgili örnekleri sıralayabiliriz :

I — Hacı Bektaş-ı Veli adına yazılan ve kısaca *Vilâyetnâme* diye de bilinen *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli* adlı eserde şöyle bir menkabe nakledilir : Lokman-ı Perende'nin hacdan dönüşünü kutlamak için gelen Horasan Erenleri, o zaman henüz çocuk yaşta bulunan Hacı Bektaş'ın kerametlerine bir türlü inanmazlar. Sebep olarak da, onun henüz çocuk olduğu için böyle kerametler gösterebilecek seviyede olamayacağını öne sürerler. Bunun üzerine Hacı Bektaş, aslında kendisinin Şah'ın yani Hz. Ali'nin sırrı olduğunu bildirmek zorunda kalır. Bu defa Horasan Erenleri, Hz. Ali'nin biri avucunun ortasında, diğeri alnında olmak üzere iki yeşil beni bulduğunu, eğer gerçekten onun sırrı ise, bu nişanları göstermesini ihtar ederler. Hacı Bektaş derhal avucunu ve alnını açarak yeşil benleri gösterir. Bu durum karşısında şaşkına dönen Horasan Erenleri, derhal tövbe edip bağışlanmalarını dilerler.⁽⁴⁾

Aynı menkabe ufak bir iki farkla *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*'da da vardır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin ileri gelen halifelerinden Hacım Sultan namına kaleme alınan bu menâkıbnâmede, Horasan Erenleri, Hz. Ali'nin alnında bir kara ben, sağ elinin ayasında bir yeşil ben ve sağ omuzunda bir ben şeklinde üç alâ-

(4) *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958, s. 7.

meti olduğunu söylerler. Hacı Bektaş da bu üç alâmeti gösterek «*Hazret-i Ali'nin Sırrı*» olduğunu isbat eder.⁽⁵⁾

Görüldüğü üzere burada sadece benlerin sayısı ve renkleri değişmekte olup vak'a aynıdır. Her ikisinde de Hacı Bektaş'ı Veli'nin Hz. Ali olduğu vurgulanmak istenmiştir.

II — İkinci önemli bir örnek, Abdâlân-ı Rum zümresine mensup bir Kalenderî şeyhi olup bir Bektaşî evliyası olarak, kabul edilen meşhur Abdal Musa için yazılan *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'da bulunmaktadır. Bu eserin hemen başında yer alan bir pasajda aynen şöyle denilmektedir: «Sultan Hacı Bektaş'ı Veli k.s. bir gün hayatında oturur iken mübarek nefsinde nutka gelüb eyitdi: Ya erenler, *Genceli'de genc ay gibi doğam*, adım Abdal Musa çağırırım, didi, beni isteyen anda gel-sün bulsun, didi. Hünkâr Hacı Bektaş'ı(sic) Veli vefat idicek Abdal Musa zuhura geldi...»⁽⁶⁾

Bu cümlelerin gayet açıklıkla ifade ettiği şey, ölümünden sonra Hacı Bektaş'ın Abdal Musa'nın bedeninde, yahut Abdal Musa kılığında yeniden dünyaya gelmiş olmasıdır.

III — Yine Abdâlân-ı Rum zümresine mensup olup Osmanlı İmparatorluğu'nda Bektaşiler'ce olduğu kadar asıl Kalenderî dervişlerince büyük bir evliyâ sayılan Sultan Şucâuddîn için tertiplenen *Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddîn* adlı menâkıbnâmede tenasühle ilgili iki ilgi çekici menkabeye rastlanmaktadır.

Birincisine göre, Sultan bir gün abdallarıyla otururken onlara şöyle der: «Pirler *Seyyid Gazi donunda* iken burada peltek dillü kardaşlar ile kapışur iken pirlerin şunda bir altun sikke künk gibi geçüb dururdu. Hem bir altun maşraba ve bir altun üzengimiz kalub dururdu. Gelün, varalum, açalum.» Gerçekten de dervişler söylenen yeri açıp Sultan'ın bahsettiği eşyayı bulurlar. Böylece şeyhlerinin bundan çok zamanlar önce, aynı yerlerde Seyyid Battal Gazi olarak yaşadığını anlamış olurlar.⁽⁷⁾

(5) *Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan*, nşr. R. Tschudi, Berlin 1914, ss. 10 - 11.

(6) *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, Doç. Dr. Bedri Noyan'ın özel kütüphanesindeki yazmadan Doç. Dr. Abdurrahman Güzel'in aldığı fotokopi nüsha, ss. 1 - 2.

(7) *Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddîn*, Dr. Orhan Köprülü'nün özel kütüphanesindeki nüshadan Prof. Dr. Nejat Göyünç vasıtasıyla alınan mikrofilm nüsha, vv. 8b - 9a.

İkinci menkabe daha da ilgi çekicidir. Burada anlatıldığına göre, bir gün birisi Sultan'a, niçin hiç kullanmadığı halde elinde bir asâ ve başında bir frenk şapkası taşıdığını sorar. Sultan'ın asâ için verdiği cevap şudur: «Köçegüm, pirlar Âdem donuyla cennetden çıktığımızda Havva bizden bir nice gün ayrı düşdü. Havvayile girü buluşacak bize vâhişlik eyledi. Hakk'ın izniyle Cebrâil cennetden getürdi virdi, Havva'yı terbiyet eylemek için...»⁽⁸⁾ Şapka için ise şunları söyler: «Pirlar Ali donuyla gelüb şehid olduğumuzda deveyi yedüb cismimizi götürmeğe geldik... Olvakt yüzümüzde urduğumuz nikabdan, didi.»⁽⁹⁾

IV — Tenasüh inancını yansıtan menkabelerin en fazla bulunduğu menâkıbnâme ise, *Vilâyetnâme-i Otman Baba*'dır. Fatih devri Rum Abdalları'ndan ve Kalenderî şeyhlerinden olup Otman Baba lâkabıyla meşhur Hüsâm Şah adına kaleme alınan ve *Vilâyetnâme-i Şâhi* olarak da tanınan bu eserdeki tipik örneklerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Menâkıbnâmede Otman Baba'yı tanıtırken şu ifadeler kullanılır: «Tarih-i nebeviyyenin sekizyüz otuz üç yılından sonra Rum Vilâyeti'nde bir kutb'ul-aktab zahir oldu ve dâvası bu idi kim Muhammed ve İsa ve Musa ve Âdem benem dir idi. Ve evliyâullah içinde ana Hüsâm Şah dirler idi. İsm-i zahiri avam içinde Otman Baba dirler idi.»⁽¹⁰⁾

Bir başka menkabede ise, Edirne'de münakaşa ettiği birine Otman Babanın şöyle hitap ettiği bildirilir: «Ol şehirlüye eyitdi ki: Bak bire çirkin, gebe karınlı şehirlüsü, yüz kez yüzbin yıldır ki ben milke gelürem, bir taşı bir taş üzerine komadım, başınuza yıkılşun...»⁽¹¹⁾

Yine Edirne'de bir vesile ile münakaşa ettiği ahâliye şöyle bağırır: «Ha zihnar bunu şöyle bilün ki ben ol istediğünüz *sırr-ı Muhammed*'im ki ben size bu âleme rahmet eylemeğe geldim ve beni gören gözler var olsun.»⁽¹²⁾

Bir başka menkabede anlatıldığına göre, Pravadi'de Mü'min Derviş adlı bir kadı, şikâyet üzerine Otman Baba'nın beş dervi-

(8) A.g.e., v. 12b.

(9) A.g.e., aynı yerde.

(10) *Vilâyetnâme-i Otman Baba*, Cebeci İl Halk Kütüphanesi, nr. 495, v. 20a.

(11) A.g.e., v. 58b.

(12) A.g.e., v. 70a.

şini hapse attırır. O gece şehrin beği İsa Beğ'in ve kadının rüyasına giren Otman Baba, elinde Zülfikar, üzerlerine hücum edip başlarını kesmek ister ve «Benim Hasan ve Hüseyinlerimi niçün zındana salub habs itdünüz?» diye bağırır. Bu rüya üzerine ertesi gün dervişler serbest bırakılır.⁽¹³⁾ Açıkça anlaşılacağı gibi, burada vurgulanmak istenen, Otman Baba'nın gerçekte Hz. Ali olduğudur.

Buraya kaydedeceğimiz son menkabe, Otman Baba'nın vaktiyle Sarı Saltık olarak yaşamış olmasıyla ilgilidir. Otman Baba Rumeli'nde Madra (Patras?) denilen bir kasabaya gelir ve bir dervişin evine misafir olur. Ancak derviş Otman Baba'nın velâyetine inanmamaktadır. Buna içerleyen baba, gece olunca çerağı söndürüp kapıyı kapatır ve eline bir değnek geçirerek dervişe hücum eder. Bir yandan da «Bak bire çirkin, beni bilmedin ki *Sarı Saltık didikleri* server-i cihan ve maksud-ı insan *benem...*» diye bağırır.⁽¹⁴⁾ Dobruca'da da Sarı Saltık Tekkesi'ndeki dervişlere Sarı Saltık'ın orada öldürdüğü hikâye edilen ejderhayı hatırlatarak «Bu ejderhayı... *Sarı Saltık olub* ben öldürdüm» der.⁽¹⁵⁾

Bektaşî menâkıbnâmelerinde tenasühle ilgili menkâbeler, şüphesiz ki sadece bu kaydedilenlerden ibaret değildir. Bunlar, en tipik olanlarından seçilmiştir. Yukarda nakledilen bu menkâbeler, dikkat edilirse, üç ana grupta toplanmaktadır:

a) Bir kısmında aynı ruhun Âdem Peygamber'den Hz. Muhammed'e kadar, sırayla bütün peygamberlerin bedeninde yaşayıp geldiği anlatılmaktadır. Sultan Şucaüddin ve Otman Baba'ya dair bir kısım örnekler bu mealdedir. Bu inanç, XV. yüzyılın ilk yarısında Kaygusuz Abdal'dan itibaren, Bektaşî - Alevî şiirinde de sık sık işlenmiştir. Meselâ Kaygusuz Abdal'ın

Geh olur âlem'ul-esrar olursın
Gehî Ahmed gehî Haydar olursın
Gehî Âdem gehî Şit ü geh Eyyub
Gehî Musa olursın geh Şuayyub⁽¹⁶⁾

şeklindeki kıt'ası ile XVII. yüzyılın ünlü Bektaşî şâiri Muhyiddin Abdal'ın

(13) A.g.e., v. 112b.

(14) A.g.e., v. 56b.

(15) A.g.e., v. 60a.

(16) Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Ankara 1981, s. 229.

Âdem'in sulbünden Şit olub geldim
Nuh ile beraber tûfana girdim
Bir zaman bu milke İbrahim oldum
Yapdım Beytullah'ı taş taşıdım ben⁽¹⁷⁾

diye devam eden şiiri, tenasüh inancının bu şeklinin yüzyıllar boyu tekrarlanan örneklerinden sadece ikisidir.

b) *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî ve Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*'dan nakledilen menkabelerde ise, Hz. Ali'nin Hacı Bektaş olarak yeniden zuhur ettiği belirtilmektedir. Bu inanca göre, Hz. Ali'nin ruhu sırasıyla, Bektaşilik'çe takdis edilen bütün büyük şahsiyetlerin bedeninde zuhur etmiş ve nihayet Hacı Bektaş olarak görünmüştür. Bektaşî şâiri Kul Hasan'ın şu kıt'ası bunu çok güzel ifade eder :

Aslan olup yol üstünde oturan
Selman idi ana nergis getiren
Kendi cenazesin kendi götüren
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidür⁽¹⁸⁾

Hz. Ali Hacı Bektaş'tan sonra da başka büyüklerin bedeninde zuhur etmiş olup bu suretle sonsuza kadar sürüp gidecektir. Nitekim Alevîler, Hz. Ali'nin bir çok kalıplarda her devir ve zamanda yeryüzünde mutlak surette mevcut olduğuna inanmaktadırlar.⁽¹⁹⁾ Hatta yukarda Otman Baba menâkıbından alınan bir örnekte görüldüğü üzere, Hz. Ali bir ara bu zatın kalıbıyla da yaşamıştır. Muhyiddin Abdal'ın şu manzumesi aynı inancı yansıtır :

Ala gözlü Sultan Baba (Otman Baba)
Ululardan ulusun sen
Yedi iklim dört köşeye
Arş'a Kürs'e dolusun sen
Yüzün gören yoksul bay olur
Kâfirler imana gelir
Seni sevmeyenler nolur
Şah-ı Kerem Ali'sin sen⁽²⁰⁾

(17) Besim Atalay, *Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul 1340, s. 76.

(18) Cahit Üztelli, *Bektaşî Gülleri*, İstanbul 1973, s. 107.

(19) *Bektaşilik ve Edebiyatı*, s. 51.

(20) A. Gölpınarlı, *Alevî - Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1963, s. 116.

Hız. Ali'nin değişik kalıplarda yaşantısını sürdürdüğünü gösteren bu inancı ortaya koyan daha pek çok Bektaşî - Alevî şiiri vardır. Pir Sultan Abdal'ın

Pir Sultan'ım şu dünyaya
Dolu geldim dolu benim
Bilmeyenler bilsin beni
Ben Ali'yim Ali benim⁽²¹⁾

kıt'ası ile Kul Hüseyin'in

Balım Sultan gerçek *Sırr-ı Ali'sin*
Mü'minlerin kanadısın kolusun
Pirim Hünkâr Hacı Bektaş Velî'sin
Cansız duvarları yürüten meded⁽²²⁾

diye devam eden şiiri, bu konuda iki güzel örnektir. Bu kıt'alarda da, Hız. Ali'nin Pir Sultan Abdal veya Balım Sultan bedeniyle görüldüğü açık olarak ifade ediliyor.

Tenasüh inancının buraya kadar anlatılan bu iki şeklinde, aslında gizli bir *hulûl* inancı da mevcuttur. Eğer dikkat edilirse, yukarda zikredilen menkabelerle bunları destekleyici mahiyette aktarılan şiirlerde, bu gizli *hulûl*, yani «Tanrı'nın insan bedenine girmesi» kavramı rahatlıkla sezilebilir. Tanrı'nın Hız. Ali'nin yahut Hız. Âdem'in bedenine *hulûl* ettiği düşüncesinden hareketle, Hız. Ali'nin *hulûl* ettiği her kalıba da, gerçekte Tanrı'nın girdiği inancı telkin edilmek istenmektedir. Nitekim yukarda kaydedilen Muhyiddin Abdal'ın manzumesindeki

Yedi iklim dört köşeye
Arş'a Kürs'e dolusun sen

mısraları, bunu daha da açığa vuruyor.

c) Üçüncü grubu teşkil etmekte olup Abdal Musa, Sultan Şucâuddin ve Otman Baba menâkıbnâmelerinden alınan örneklerde ise, büyük bir zatın ruhunun bir başka büyük zât olarak yeni bir kalıp içinde yaşamaya devam etmesi şeklinde bir tenasüh anlayışı ortaya konulmaktadır. Bu örneklerde, Hacı Bektaş Abdal Musa olarak; Seyyid Battal Gazi Sultan Şucâuddin olarak; ve nihayet Sarı Saltık Otman Baba olarak yeniden dün-

(21) A. Gölpınarlı - P.N. Boratav, Pir Sultan Abdal, Ankara 1943, ss. 98 - 99.

(22) A. Gölpınarlı, a.g.e., s. 56.

yaya gelmişlerdir. Bu tip tenasüh inancının bir benzeri olan «dedenin veya babanın ruhunun torunda veya evlâtta zuhur etmesi» telâkkisine, Bektaşilik dışındaki menâkıbnâmelerde de rastlanması ilgi çekicidir. Bu konuda iki örnekten ilki, adları geçen bütün menâkıbnâmelerden en az bir yüzyıl daha erken yazılmış olan, Elvan Çelebi'nin *Menâkıb'ul-Kudsiye*'sinde yer almaktadır. Burada Muhlis Paşa'dan bahseden kısımda, onun vefatı anlatılırken, kendi ağzından şu sözler nakledilir :

Beli hem *bir dakı gelem* bellü
Rum içinde *ıyan olam* bellü
Kimse bilmeye beni ille meger
Beni ben bildürem beni bileler⁽²³⁾

.....

Bize doğmuşidi saadet *ayı*
Getürün didi on yılı sayı
On birinci yıl olıcak varınız
Tâ Arabkir'e *sırrımı* görünüz⁽²⁴⁾

Bu mısralarda anlatılmak istenen, Muhlis Paşa'nın, vefat ettikten on yıl sonra Rum diyarında Arapkir (şimdiki Kırşehir yakınlarındaki Gülşehri) de yeniden dünyaya geleceğidir, ki on yıl sonra burada Âşık Paşa doğmuştur.

İkinci örnek ise, Halil b. İsmail tarafından dedesi meşhur Şeyh Bedreddin adına yazılan menâkıbnâmede bulunmaktadır. Burada da

İki ata sırrı iy din eri
Oğul oğlunda zuhur itdi giri
Seb'a-i seyyare gibi pes bular
Bu cihana toğıban tolındılar⁽²⁵⁾

mısralarıyla ifade edilmek istenen, Şeyh Bedreddin'in dedesinin ve babasının ruhlarının, onun bedeninde zuhur ettikleri meselesidir.

Bu iki örnek, tenasühün gerçekte sadece Bektaşî ve Alevî muhitlerinde değil, başka çevrelerde de yer bulacak kadar yaygın bir inanç olduğunu düşündürüyor.

(23) *Menâkıb'ul-Kudsiye fi Menâsıb'il-Unsiye*, Konya Mevlânâ Kütüphanesi, nr. 4937, v. 65a.

(24) A.g.e., v. 68a.

(25) Şeyh Bedreddin *Menâkıbı*, nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul 1967, s. 8.

İşte yukardan beri sıralanan mensur manzum bütün örneklerde dikkati çeken nokta, tenasüh inancının her vesileyle ve her fırsatta temel bir inanç olarak işlenmiş olmasıdır. Bu inancın Anadolu'da daha Selçuklular devrinde Türkler arasında yaygın olduğuna *Menâkıb'ul-Kudsiye* şahitlik edebilir. Sonraları daha da yayılan bu inanç, öyle görünüyor ki, Türk heterodoksisinin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Bundan dolayı da, XVI. yüzyılda Anadolu'da Safevî propagandası, aslında Oniki İmam mezhebinde mevcut olmamasına rağmen, tenasüh inancını kuvvetle işlemeye özen göstermiş,⁽²⁶⁾ belki de bu propagandanın Anadolu'daki heterodoks Türk çevrelerinde sağlam bir şekilde tutunmasında bu özen büyük bir rol oynamıştır. Gerçekten de, Hatayî mahlasıyla şiirlerini yazan Şah İsmail'in divanı incelendiğinde, bu inancın çok önemli bir yer tuttuğu ve sistemli olarak işlendiği görülecektir. Aşağıya örnek olarak alınan şu üç değişik kıt'a, bunu rahatça ortaya koyacak durumdadır :

Hatayî'm teslim et özün üstada
Elinde Zülfikar hem ehl-i gazâ
Bin bir dondan baş gösterdi Murtaza
Bir mürşid belinden geldik eyvallah⁽²⁷⁾

Hatayî'yem al atlıyam
Sözü şekerden datlıyam
Murtaza Ali zatlıyam
Gaziler deyin Şah benem⁽²⁸⁾

Ezelden aşk ile divane geldim
Yerim meyhanedir mestane geldim
Hezaran dona girdim ben dolandım
Bugün hasm ile ben meydana geldim⁽²⁹⁾

Menâkıbnâmelerden alınan örneklerde görüldüğü üzere, *Seyyid Battal donu*, *Âdem donu*, *Ali donu* v.b. terkiplerde yer alan *don* kelimesi, ruhun girdiği bedeni veya kalıbı ifade etmektedir. Hatayî'den naklen son kaydedilen kıtalardaki *dona girmek* deyiimiyle de, ruhun kalıptan kalıba intikali kasdedilmektedir. İran'da Aliilâhiler'de bu, *don be-don* şeklinde hâlâ

(26) Irène Mélikoff, «Le Problème Kızılbaş», *Turcica*, VI (1975), p. 50.

(27) Şah İsmail, *Hatayî Divanı*, nşr. S. Nüzhet Ergun, İstanbul 1961, s. 53.

(28) Alevî-Bektaşî Nefesleri, s. 90.

(29) Hatayî Divanı, s. 157.

söylenmektedir.⁽³⁰⁾ Bu anlama gelen bir başka deyim, yukardaki örneklerde sık sık kullanılan *sır* kelimesidir. *Ali sırrı*, *Sırr-ı Muhammed*, *Ata sırrı* v.b. terkiplerde geçen bu kelime de, «don be-don» dolaşan ruhun bizzat kendisini ve girdiği kalıbı ifade etmektedir; Bektaşî - Alevî metinlerinde en çok rastlanan bir deyimdir.

Metinlerde tenasüh kavramının aya benzetilmesi de hayli dikkat çekicidir. Abdal Musa menâkıbından nakledilen örnekte «Genceli'de genc'ay gibi doğam» sözü, aslında klâsik Bektaşîlik'teki tenasüh inancını çok iyi açıklamaktadır. Burada ruh aya benzetilmiştir. Tıpkı ayın hilâl şeklinden başlayarak zamanla dolunay halinde en olgun biçimini alıp sonra gittikçe incilmesi ve yok olması gibi, ruh da bir bedenden bir başkasına fasılalarla intikal etmektedir. Ay nasıl belli bir süre kaybolup tekrar taze hilâl yahut genç ay şeklinde yeniden doğuyorsa, ruh da önce mevcut olduğu bedeninin ölümüyle bir müddet kaybolmakta, fakat sonra yine ortaya başka bir kalıpta çıkmaktadır. Görünürde hangi biçime girerse girsün ay, yine aynı ay olduğu gibi, hangi dona girerse girsün, ruh da aynı ruhdur. Ay gibi varlığını ilânihaye sürdürecektir.

Buraya kadar üzerinde durulan tenasüh telakkisi, aslında Bektaşîler ve Alevîler'de mevcut tenasüh telakkisinin tamamı değildir. Ele alınan örnekler, bu inancın tek bir cephesini teşkil etmektedir. Oysa, tenasüh inancının bütününde bir de, ruhun hayvana, bitkiye veya cansız bir maddeye intikali kavramı vardır. Meselâ Tahtacılar'da ve Alevî Kürtler'de bütün bu biçimler yaşamaktadır. Tahtacılar'da, iyi insanın ruhunun, öldükten sonra başka bir insanın bedeninde; kötü bir insanın ruhunun ise, hayvan bedeninde hayatını devam ettireceği ve bu suretle, cezasını tamamlayacağı inancı vardır. Bu inanç pratikte hayvanlara kötü muamele edilmesine engel olmaktadır.⁽³¹⁾ Alevî Kürtler'de de, Hak Muhammed Ali'ye iman edip mürşide ikrar vermeyenler, dünyaya meyledip insanlara fenalık yapanlar, öldüklerinde hayvan donuna girerek azap görürler.⁽³²⁾

(30) «Le Problème Kızılbaş», p. 59.

(31) Jean-Paul Roux, *Les Traditions des Nomades de la Turquie Méridionale*, Paris 1970, pp. 350 - 351.

(32) M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1970, 3. bs. s. 59.

Her hâlû kârda tenasüh inancının heterodoks kesime mensup Türklerde önemli bir yeri olduğu açıkça görülmektedir. Ancak bu derece önemli ve ana inançlardan biri olan tenasühün kaynağı meselesi, araştırmalarda değişik yorum ve görüşlere yol açmıştır. Bir defa bu inancın sünnî ve normal şîî inanca aykırı olduğu son derece açıktır. Nitekim Oniki İmâm mezhebi tenasühü reddeder ve buna inananı kâfir sayar.⁽³³⁾ Ancak eski İran dinlerinin etkilerini taşıyan Keysâniyye, Hâbitiyye, Rizâmiyye, Kâmilîyye v.b. aşırı mezheplerde bu inancın mevcudiyetini, *el-Fark beyn'el-Fırak*, *Kitab'ul-Fesal*, *el-Milel ve'n-Nihal* gibi klâsik mezhepler tarihi kaynakları haber veriyor.⁽³⁴⁾ Hatta İran'da bu gün bile, Ehl-i Hâk mezhebi mensupları arasında tenasüh inancı temel bir fonksiyona sahip bulunmakta, insan ruhunun, girdiği çeşitli kalıplar sayesinde tekâmülünü tamamladığına inanılmaktadır.⁽³⁵⁾ Bu, biraz Bektaşilerdeki *devir* nazariyesini hatırlatmakla beraber *devir* değildir. Zira *devir* nazariyesinin gerçekte tenasühle ilgisi yoktur.

Tenasühün heterodoks kesime mensup Türkler'le, İran'daki klâsik Şîlik'in dışındaki cemaatlerde yaygın olması, ister istemez bu inancın menşeiini eski Asya dinlerinde aramağa bizi sevkirmektedir. Bu sebeple bazı araştırmacılar tenasühü, özellikle hayvan kalıbına girme telakkisini, Totemizm'e bağlamakta ve eski Türkler'de Totemizm'in çok derin izler bırakarak Şamanizmin en kuvvetli unsurlarından biri haline geldiğini söylemektedirler.⁽³⁶⁾ Bazıları ise, Budizm'in menşe' teşkil ettiğini belirtmektedirler.⁽³⁷⁾ Gerçekten de, yukarda bir nebze işaret edildiği

(33) Ebû Cafer Şeyh Saduk, *Risâlet'ul-İtikadat'il-İmamiyye*, çev. E. Ruhi Fırlı, Ankara 1978, ss. 66, 70.

(34) Meselâ bk. Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Fark beyn'el-Fırak*, Kahire (tarihsiz), ss. 272, 275 - 276; İbn Hazm, *Kitab'ul-Fesal*, Kahire 1321, I/90 - 92; Abdülkerim Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire 1961, I/151 - 152.

(35) Bk. Muhammed Mokri, «L'Idée de l'incarnation chez les Ahl-i Haqq», *Akten des XXIV internationalen...*, (München 1957), Wiesbaden 1959, p. 178; ayrıca bk. Mecid Musazâde, *Şîa Mezhebi İçinde Hütlül ve Tenasüh*, AÜİF., basılmamış doktora tezi, Ankara 1973, ss. 59 - 61.

(36) Meselâ bk. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, İstanbul 1977, ss. 396 - 397.

(37) Meselâ bk. Bahaeddin Ügel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, ss. 488 - 489.

üzere, Budizm tenasühü doktrininin temeli yapmış bir din olarak görünmektedir. Hatta Maniheizm'in bile tenasühü Budizm'in etkisiyle bünyesine aldığı⁽³⁸⁾ ve Şiilik'in aşırı kollarına da bu kanalla geçtiği bilinmektedir. Türkler'in Orta Asya'da her iki dine bir ara girdikleri bir vâkıa olduğuna göre,⁽³⁹⁾ söz konusu inancın Türkler'e bu iki dinin kanalıyla nüfuz ettiğini kabullenmek doğru görünüyor. Aslında bu konu bu tebliğin sınırlarını aşacak kadar geniş olduğundan daha fazla üzerinde durulmayacaktır.

Her ne olursa olsun, burada sonuç olarak şu söylenebilir ki, tenasüh inancı İslâmiyet'i kabulden önce Türklerin itikatları arasına çok derinden nüfuz etmiş, sonra da terkedilemiyerek yeni dine uydurulmaya çalışılmış ve nihayet çeşitli göçlerle Anadolu'ya sokulup burada teşekkül eden yeni heterodoks dinî zümrelerde ana inanç unsurlarından biri olarak varlığını bugüne kadar sürdürmüştür. Bu inancın Anadolu'da yazılı olarak kaynaklara ilk yansıdığı yerlerden biri de Bektaşî menâkıbnâmele-ri olmuştur.

(38) Bk. Henri - Charles Peuch, «Le Manichéisme», *Histoire des Religions*, Paris 1972, II/551.

(39) Meselâ bk. René Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris 1952, pp. 176 - 177; Edouard Chavannes - Paul Pelliot, *Un Traité Manichéen Retrouvé en Chine*, Paris 1912, pp. 223 - 227.